

A zirci és Zirc környéki németek történelme a XX. században

A magyarországi németséget 1848-ig semmi veszély sem fenyegette. Később, a kiegyezés korában az állam és a magyarosító egyesületek a gyermeknevelés terén igyekeztek sikereket elérni. A magyar nyelv elterjesztését a Dunántúli Közművelődési Egyesület óvodák alapításával segítette. Az elsőt 1855-ben alapították Városlődön, ezt 1916-ig további nyolc követte, köztük a zirci is. A XX. század fordulójára a megye legtöbb német nemzetiségű lakosa kétnyelvűvé vált.

Az állami beavatkozások sikereként a német lakosság aránya hazánk néhány területén (pl. Budapesten) drasztikusan lecsökkent, de ez a vidéki területeket nem érintette ennyire érzékenyen, bár itt is határozottan észrevehető a német települések visszaesése. Erre jó példa a következő táblázat:

A német lakosság aránya néhány bakonyi településen

Település	1880	1900	1920	1940
Breitschke (Bakonypölöske)	72.4	2.0	8.1	86.1
Polan (Magyarpolány)	63.1	69	0.2	76.4
Deutschevel (Nagytevel)	75.8	87.9	26.3	79
Porwall (Porva)	61.5	79.6	10.6	69.4
Zirc	54.1	48.6	8.8	5.1

A magyar kormány 1933-ban rendelte el a nem magyar családnevek magyarosítását (1933. június 27-ei rendelet). E szervezett akciót a rendőrségre, a hadseregbe, a hivatalnokokra és a tanároknak terjesztették ki. A magasabbfokú oktatási intézményekben a név magyarosításának megtagadása esetén a diploma, illetve az érettségi bizonyítvány visszavonásával zsarolták az embereket. 1943-ban százezer nevet magyarosítottak.

Tolnai Mária, az egyik megkérdezett személy elmondta, hogy a Tremmel családnévre a jegyző a következő javaslatokat tette: Tatai, Tolnai, Tavaszi. A három testvér közül az egyik Tremmel maradt, a többiek nevüket 1938-ban Tataira illetve Tolnaira változtatták. Érdekes, hogy Tolnai Máriát szülőfalujában édesapja foglakozása után ma is Tischler Máriként emlegetik.

Az 1900-as évek elején, a kivándorlási láz a zircieket sem hagyta érintetlenül. Bár az apátság és a járási székhely városias jelleget kölcsönzött a településnek, külsőleg mégis inkább falu maradt. A falu fejlődésének útjában álltak az elhanyagolt lakásviszonyok, a telkspekuláció és az építőanyagok hiánya. Nem volt elég ház, a telkek tényleges értékük többszörösén ke-

rültek forgalomba, pénz és vállalkozó is hiányzott egy téglalapító létesítéséhez.

A szegényes anyagi körülmények és a rossz munkalehetőségek miatt sokan hazájuk elhagyása mellett döntöttek. Hiába jelentek meg szinte havonta a helyi újságban, a *Zirc és Vidékében* az Amerikába kivándoroltak nehéz helyzetéről szóló cikkek, ezeket az elkeseredett embereket, főként a bér- és segédmunkásokat, a szolgáltatókat nem lehetett már visszatartani. Sokan közülük később csalódottan tértek haza. A megjelent újságcikkek alapján ma már – csupán a nevek hangzása után – nem lehet megállapítani, hogy ki volt közülük német és ki volt németesen hangzó neve ellenére is, magyar. Mindenesetre feltételezhető, hogy a kivándoroltak között mind németek, mind magyarok jelen voltak, mivel a település mintegy 2500 lakosának fele akkoriban még német nemzetiségű volt.

1905 áprilisában a zirci járásból 82 személy hagyta el útlevelemmel Magyarországot: köztük *Dampf* Viktor a feleségével, *Maschler* János a feleségével és két gyermekével. *Filder* Ferenc a feleségével és hat gyermekével, *Schweizerné* (szül.: Gansberg Zsófia), *Szirbek* István és neje, *Schvéger* Anna, *Szeidl* István, *Hertnerné* (szül.: Pacher Julianna), *Katzer* Erzsébet. A mezőgazdasági munkák végeztével 1905 szeptemberében 35 zirci lakos igényelt útlevelet. Csak 1907 első félévében 490 munkás vándorolt ki Zircről.

A menekülés és kiűzetés időszaka

A potsdami megállapodást követően magyar kormány 1945 novemberétől 1946 júniusáig 115 400 magyarországi németet vitetett Németország nyugati megszállás alá tartozó részeire. További 50 ezer kiutasított Volksdeutsch hagyta el előbb vagy később az országot. A magyar kormány 35 200 magyarországi németet engedett át kényszermunkára a Szovjetunióhoz, akik közül több mint kilencezer szenvedett halált.

A következő áttekintés keretein belül, személyes élményeken keresztül elevenedik meg a történelem. A Zirc környékén élő svábok *keserű visszaemlékezései ezek a menekülés és üldöztetés időszakából.*

Evakuálás, menekülés és kiűzetés 1944–45-ben

A Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországról az itt élő németek deportálása 1944 karácsonyától 1945 februárjáig tartott. Mintegy 30-35 ezer civil német személy is volt az elhurcoltak között. Ekkor a Magas-Bakonyban számos megfélemlített német család szánta el magát a menekülésre.

M.-né, egykori porvai lakos a következőképp emlékezik vissza az 1944-es eseményekre.

„1944-ben, mikor az oroszok jöttek, a családapák

Részlet A zirci régió németsége című kétnyelvű monográfiából.

annyira aggódtak asszonyaikért, gyermekeikért, hogy bármire képesek voltak, hogy elkerüljék az oroszokkal való találkozást. Apánk azt javasolta, meneküljünk előlük Németországba. Néhány Zircről, és a szomszéd falvakból (Porva, Nagyesztergár) származó család gyülekezett csomagjaikkal a zirci pályaudvaron.

Főként élelmiszert vittünk magunkkal: húst, zsírt és gabonát. Egy hétig voltunk úton a jéghideg vagonokban. Húsz éves voltam, fagyási sérüléseket szereztem a lábamon és hónapokig tartott, míg Köflachban (Graz mellett) felgyógyultam. Táborban laktunk, ahol az utazás közben súlyosan megbetegedett nagyapánk eltűnt. Állítólag egy padon látták utoljára a városban, talán az oroszok hurcolták el. Lánytestvéreim szolgálóként, ápolónőként találtak munkát maguknak. Nagyboldogasszony napján ezt a tábort is elérték az oroszok. A férfiak éjszakánként őrt álltak, hogy megvédjék asszonyaikat az oroszoktól, napközben pedig kényszermunkára vitték őket. A család köflachi tartózkodása hat hónapig tartott, elvesztettük nagyapánkat, s én marandó egészségügyi károsodást szenvedtem.”

Az olaszfalui eseményeket K.-né elevenítette fel

„Aligha van még egy település a Bakonyban, melyen ennyire hányatott sorsa volt a sváboknak, mint itt. Ez sokáig tisztán sváb település volt, és a svábok aránya még ma is viszonylag magas. A 40-es évek érintkezési nyelve a sváb volt, csak a szigorúan hivatalos ügyeket intéztük magyarul. Az iskolában magyarul zajlott az oktatás, itt tanultunk meg magyarul. Németet a harmadik évtől tanultunk, péntekenként heti egy órában. A miséket vasárnaponként váltakozva magyarul és németül tartották.

A falu lakosságát 1941/42-ben a volksbundos hovatartozás kérdése osztotta meg. Azok lettek Volksbund tagok, akik meg voltak győződve róla, hogy Dunántúl németek lakta terület marad és Németországhoz fogják csatolni. Véleményük szerint a magyarokat a háborút követően Ázsiába transzportálták volna. Ezt a nézetet megerősítendő, a vonatok MÁV feliratát a következőképpen értelmezték: Magyarok Ázsiába Vissza. Gyakran veszekedtek a lakosok a volksbundjel miatt. A fiatalok a Volksbundházban, a Heimben gyűltek össze szórakozni. Szó volt egy német óvoda létrehozásáról is, de erre nem került sor. Meggyőződésüket a házfalra festett horogkereszt jelezte. A volksbundos fiúk 1942-ben önként jelentkeztek az SS-be, 16-18 évesen vonultak be a német hadseregbe. A faluból sokan mentek így a frontra. Néhányan közülük rögtön Németországban maradtak, azokat pedig, akik hazajöttek, néhány év múlva kitelepítették. Amikor a szovjetek 1944-ben elérték a falut, sok volksbundtagnak menekülnie kellett. Néhány család Németországban maradt, mások 1948-ban hagyták el a falut. Számos volksbundos később a magyar hadsereg mellett döntött.

Azon a héten, amelyen a szovjetek a falu lakosait – nemzetiségű hovatartozásukat is figyelmen kívül

hagyva – terrorizálták, sok szörnyűséget éltek meg a svábok. A sváb családok, de a magyar szolgálók fiai is, igyekeztek elrejtőzni az oroszok elől. Harminchárom, 16-18 éves fiatal azonban elfogtak és lelőttek. Olaszfalu lakossága bűnbak volt az oroszok szemében. Egyrészt amiatt, mert *Reidl* Fülöp vezetésével itt volt a Zirc környéki Volksbund-szervezet központja, másrészt pedig mert valahol a falu területén állítólag egy titkos német adóvevő készülék volt elrejtve. Mindenki gyanús volt a faluban, csak egyes esetekben sikerült bebizonyítani, hogy nem hátrahagyott német katona az illető, hanem magyar. Valakit egy templomi ünnepen készült fotó mentett meg, melyen épp a magyar zászló alatt állt. A plébániát kórháznak rendezték be az oroszok. Az asszonyok mostak rájuk.

A mi családunknak szerencséje volt, mert a testvéremet azzal bízták meg az oroszok, hogy naponta szerezzen nekik két liter tejet. Ellenszolgáltatásként kapott egy orosz nyelven írt elismervényt, azzal a paranccsal, hogy mindig hordja magánál. Ez a papírdarab mentette meg a család életét. Voltak, akiknél orosz parancsnokokat szállásoltak el, és az ajtónál álló őrk miatt nem tudtak náluk randalírozni a katonák. Más, szabad prédaként álló házaktól minden mozdíthatót elvittek, például a lovakat és a lövészárkokba az ágyneműt is.

A németek kitelepítése Zircen 1946–1948

A potsdami konferenciát követően a Magyarországon élő német kisebbség túlnyomó részét kiutasították Németországba. Többségük azonban nem volt hajlandó javait hátrahagyni, így csak kis részük távozott 1944–45-ben. A magyar nacionalisták szemében a svábok sajnos egy másik nemzet képviselőivé váltak. A minisztertanács 1945. december 22-én döntött a német kisebbséghez tartozó lakosok kiűzéséről. E döntés értelmében mindazoknak el kellett hagyniuk Magyarországot, akik magukat a legutóbbi népszámláláskor német nemzetiségűnek, vagy német anyanyelvűnek vallották, magyarosított nevüket újra németes hangzásúra változtatták, továbbá akik a Volksbund, vagy más, fegyveres német alakulat tagjai voltak.

E rendelet hatására 1946 folyamán Veszprém megye öt településéről (Ganna, Bakonypölöske, Nagytevel, Kislőd, Bakonyjákó) összesen 2663 személyt szállítottak át a nyugati, amerikai megszállási övezetbe. Később, 1948-ban a fenti településekből további családokat telepítettek ki. A 1948-as kitelepítésekről a következő képet mutatja a statisztika:

Devecser körzete	8 település	1433 személy
Pápa körzete	13 település	3666 személy
Veszprém körzete	12 település	2045 személy
Zirc körzete	14 település	3526 személy
Veszprém megye		
47 településből		10.670 kitelepített személy

A Magas-Bakonyból kitelepített németek száma:

Település	1944.12.–1945.03.	1946–48
Bakonyoszlop	261 személy	422 személy
Bakonyháza	136 személy	614 személy
Olaszfa	93 személy	226 személy
Lókút- Pénzesgyőr	335 személy	656 személy
Nagyesztergár	41 személy	216 személy
Porva	77 személy	327 személy
Zirc (járási központ)	30 személy	14 személy

A fenti kimutatásban szembevetőd, hogy a szomszédos, alacsony lélekszámú településekről kitelepítettek számához képest meglepően alacsony a járási központból, Zircről kitelepítettek száma. A megkérdezett környékbeli idős sváb lakosok közül többen egyáltalán nem is őriznek emlékeket a zirci kitelepítésről, néhányan mesélték csupán, hogy a vagonoknál találkoztak zirci családokkal. Ezek alapján is valószínűsíthető, hogy csak kevés zirci sváb került kitelepítésre, ez pedig az akkori közigazgatási bírónak, Szalai Jánosnak és a jegyzőnek, Varga Gyulának köszönhető. A jegyző sora bírta rá a német lakosságot, hogy ne vallják magukat nemzetiséginek, ne lépjenek be a Volksbundba. Azokért pedig, akik ezt a jóindulatú figyelmeztetés ellenére is megtették, a későbbiekben a bíró vállalt kezességet, így menekítve meg őket a kitelepítéstől, mesélte egy egykori zirci volksbundtag. A „Heim”-nek nevezett Volksbund-iroda a mai Kossuth utcán, a Bagolyvár melletti házban működött. Időnként összegyűltek itt a fiatalok, akik számára adott volt a szórakozás, rádióhallgatás lehetősége. Számos fiatal a kalandvágy, vagy a jobb életkörülmények lehetősége vitt a Volksbundtagságba. W.A. elmesélése szerint körülbelül hat család volt Zircen, akik a Volksbundhoz csatlakoztak és a németet anyanyelvüként ismerték el. Őket kitelepítették, ma Németországban és Kanadában élnek, de a legnagyobb kitelepítések Olaszfaluban, Lókúton, Nagyesztergáron voltak. A W. család nem vallotta magát német anyanyelvűnek, ezért ők Zircen maradhettek.

Mivel a szomszédos falvak közigazgatásilag Zirchez kapcsolódtak (Zirci járás), megalapozottnak látszik ezek történetéből is feleleveníteni néhány momentumot. A porvai kitelepítés eseményeiről egy szemtanú így nyilatkozik:

„Emberek jártak házról házra és megkérdezték, akarunk-e Volksbund tagok lenni. A család szerencsétlenségére apánk emellett döntött. A kitelepítést megelőző éjszakák talán még szörnyűbbek voltak, mint maga az utazás és a németországi tartózkodás. 1947-ben hetente többször is megfélemlítő razzia zajlott le. Porván 1948. június 21-én került sor a kitelepítésre. Egy testület döntött arról, kinek kell elhagynia otthonát. Este a községi szolga összetrombitálta a falu népét, és tudatta velünk, hogy családonként legfeljebb 25 kg-os csomag vihető magunkkal. Reggel rendőrök

érkeztek kocsikkal, és mint az állatokat, terelték egybe a svábokat. Ezután a zirci vasútállomáson várták a családok, hogy egy nappal később vagonokba szálljanak és egy további szabad éj alatt töltött éjszaka után megkezdhesék az Eitrába (Lipcsétől kb. 20 km-re) vezető hosszú utazást. Mivel én ekkorra már egy magyar férfihez mentem feleségül, itthon maradhattam. A Németországba került családokat először egy táborban helyezték el, rövidesen pedig a városban ajánlottak fel számukra lakásokat.

A bakonyoszlopi kitelepítés a falu javarészt sváb lakosságából kifolyólag nagyobb volumenű, jóval megrázóbb volt, mint a zirci. Erről egy egykor Bakonyoszlopon élő sváb asszony, S.E. számolt be. Ő ma is kiválóan beszél svábul. Férjének elődei pedig egészen a legelső zirci német telepesekig követhetőek vissza. Elbeszélése szerint meghamisították a kitelepítési listákat, s rapidíjért dolgozó egyszerű emberek és szegényebbek helyére a jómódú családokat vették fel. Egy barátságna volt köszönhető, hogy az S. család elkerülte ezt a szörnyűséget. A családapa ugyanis szoros barátságban állt Békéfi Antal jegyzővel, aki ismervén a kérdőívek eredményeinek következményeit, javasolta, hogy vallják magyarnak magukat. A falunak azonban mintegy 70%-át telepítették ki. Amint felszálltak a kocsikra, megszólaltak a harangok. Az itthon maradottak a következő, magyarok lakta faluig kísérték el őket, ahol az együttérzés jeleként szintén megszólaltak a harangok. Veszprémvársányban helyezték vagonokba a családokat, ahová Zircről, Esztergárról, Nánáról és Porváról is hoztak embereket. Állatként bántak az emberekkel, 3-4 család került egy-egy kocsiába.

A Bakony déli területeiről, pl. Nagytevelről, Kis- és Nagygannáról az NSZK-ba kerültek a kitelepítettek. Helyükre telepések érkeztek. Először Borsodból idetelepített családok tulajdoníthatták el a kitelepített családok hátrahagyott javait. Abba a házba költözhetek, amelyek nekik tetszett. A telepfelügyelővel járták sorra a házakat, és vették magukhoz a nekik tetsző dolgokat. A később Felvidékről betelepített családokkal sokkal jobb volt a helyiek viszonya.

Olaszfaluban 1948 januárjában zajlott a kitelepítés. Zircel ellentétben itt sokan egyáltalán nem emlékeznek semmiféle bizottságra, kérdőívekre, csupán arra, hogy a lakosok parancsot kaptak a kitelepítésre. A volksbundosok eltávolítását követően telepések érkeztek a faluba. A sváb anyanyelvű családoktól elvették 10 hold fölötti földrészeiket. Először a szegényebb, helyi magyar lakosok kapták meg az elűzött javait, majd más vidékekről érkezett (almádi, berényi) betelepülőket költöztettek az elűzött Volksbund tagok házaiba. Csak ezután érkeztek a Felvidékről betelepített családok. Számukra azonban már nem állt rendelkezésre üres ház, ezért a svábokat költöztették ki otthonaikból. Két-három napot kaptak a költözkedésre. Kis, szegényes házakban, vagy rokonaiknál leltek átmeneti otthonra, gyakran tizen laktak két szobában.

Tamási Ivett–Ladányi Ling József